
Çarlık Döneminde Kazak Topraklarında Yürütülen Ruslaştırma Faaliyetleri

Alau ADİLBAYEV

Ankara Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Özet: 1731 yılında Küçük Cuz hanı Ebulhayr Ruslardan yardım istemiş ve Çarlık Rusya'nın hakimiyetini kabul etmiştir. Bu tarihten itibaren Kazak topraklarında bir Ruslaştırma politikası izlenmiştir. Ruslar bu politikalarını gerçekleştirebilmek için eğitim, misyonerlik ve Rus göçmenlerini yerleştirme yolunu kullanmıştı. Eğitim çerçevesindeki faaliyetler neticesinde Kazak topraklarında onları Ruslaştırma amacıyla okullar açılmış, bölgede kullanılan Arap alfabesinin yerine Kiril alfabesi getirilmiştir. Misyonerlik faaliyetler neticesinde ise stepte kiliseler inşa edilmiş, Hıristiyan dinî kitapları Kazakçaya tercüme edilmiş, medrese ve camiler kapatılmıştır. Kazak topraklarını idaresini eline geçiren Çarlık Rusya hükümetinin teşviki ile Rus göçmenleri akın etmiş ve Kazak topraklarının mümbit yerlerine yerleşmeye başlamışlardı. Bu göçlerle Kazaklar kendi topraklarında azınlık haline getirilerek Ruslaştırılmak istenmişti. Rus göçmenleri buralara Rus kültürünün yerleşmesini sağlamışlardır. Çarlık Rusya'sının amacı sadece topraklar elde etmek olmayıp özgür Kazak ruhunu da istila etmek olmuştur. Yürütülen, bu faaliyetler neticesinde kendi manevi değerlerinden uzaklaşan, dinlerini ve dillerini unutan nesil yetişti.

Anahtar Kelimeler: Ruslaştırma, misyonerlik faaliyetler, Hıristiyanlaştırma, eğitim politikası, alfabe değişikliği, göçmenlerin yerleştirilmesi, İlminskiy, Kazaklar.

“Bir selamet yolu varmış... O da neymiş? Mutlak,
Dini kökten kazımak, sonra evet, Ruslaşmak.”

M. Akif Ersoy

Giriş

XVIII. yüzyıl Kazak tarihinin önemli dönüm noktalarından biridir. İki büyük devlet olan Rusya ve Çin arasında kalan Kazak Hanlığı kendi geleceği açısından tercih yapmak zorundaydı. Bu aşamada Küçük Cuz hanı Ebulhayr Rus İmparatorluğunun himayesine girme kararı aldı. Şarktaki güvenliğini sağlamak ve Orta Asya'ya daha derin olarak ilerleyebilmek açısından bu iş Rusların da menfaatineydi. İlk başta barışçıl şekilde başlayan bu birliktelik daha sonraları Rusların emperyalist siyaseti neticesinde Kazak topraklarının istilasını ile sonuçlandı. Böylelikle 1731 yılından itibaren Kazak topraklarının işgali başlamış oldu.

Rusya'nın Kazak topraklarını işgali şu dönemlerde gerçekleşmeye başlamıştı: 1. Kraliçe Anna İvanovna döneminde Küçük Cuz ve Orta Cuz barış yolu ile Rusya'nın idaresi altına girmişti, 2.1781 yılından sonra Batı ve Orta Kazakistan'da Rusya'nın etkisi artmaya başlamış, bir bütün olan Kazak Orda'sı farklı uluslara ayrılmıştı. Çarlık Rusya'sı Batı ve Orta Kazakistan'da tamamen işgal hareketine başlamış oldu. 3.1847 yılında Kazakların en son hanı Kenesarı'nın vefat etmesi ile Kazak hanlığı yıkılmış oldu ve böylelikle Kazak toprakları Rusya'nın işgali altına girmiş oldu (*Ma-gauin, 1995:203-205*).

Çarlık Rusya'sı Kazak topraklarını ve idari sistemini tamamen ele geçirmek için birkaç reform gerçekleştirmişti. Kazak halkının birlik ve beraberliğini bozarak bir bütün olan topraklarını birkaç vilayete ayırmıştı. Rusya bu amaçlarını gerçekleştirmek için acele etmeden, çok dikkatli olarak hareket etti.

Ruslar 1731-1822 yılları arasında önce Kazaklar arasındaki hanlık sistemini korudu ve onların vasıtasıyla halkı yönetti. Daha sonra Küçük Cuz'de hanlığı kaldırarak yeni yönetim sistemi geliştirdiler ve Rusya'nın İdare sistemini yerleştirmeye başladılar. 1822-1867 yılları arasında hanlık kaldırıldı. 1868 yılından itibaren “Yeni Nizam” kuralına göre 1917 yılına kadar işgal edilmiş olan topraklar devlet hazinesinin yerleri olarak ilan edilmişti (*Mirzahmetov, 1993: 73*). 1868 yılında ilan edilen bir fermanla Kazakların yaşadığı Akmolla ve Yedi-Dam (Semipalat) bölgeleri Batı Sibiryaya Genel

valiliğine, Ural ve Torgay bölgeleri ise Orenburg Genel Valiliği'ne başlanmış, daha sonra bütün Kazak toprakları Bozkır Genel Valiliği adı altında toplanmıştır (*Hayif, 1975: 62; Erşahin, 1999: 44*).

Ancak Rusların nihai hedefi sadece toprak değil, Kazakların özgür ruhunu da işgal etmektir. Ruslar bu düşüncelerini derinden, acele etmeden uzun döneme yayarak gerçekleştirmek istediler. Bunun ilk adımı olarak da Kazak topraklarına keşif amacıyla ilim adamlarından oluşan seferler düzenlendi. Kazak topraklarını kontrol etmek için o topraklarda öncelikle askeri birlikler için kaleler yaptılar ve sonra şehir kurmaya başladılar. Böylece yarı göçebe olan halkı zorla yerleşik hayata geçirmek suretiyle onların idaresini ellerine geçirdiler. Genel olarak Kazakları Ruslaştırma faaliyeti şu üç boyutta yürütüldü: 1. Eğitim 2. Misyonerlik faaliyetleri 3. Kazak topraklarına Rus göçmenleri yerleştirme.

Rusların Eğitim Politikası

Kazak topraklarının idaresine eline Geçiren Çarlık Rusya'sı kendi amaçlarına ulaşmak için daha da uzun dönemli ve kalıcı bir politika uygulayarak, toprakları ellerinden alman Kazakları Rus üstünlüğünü kabul eden bir halk haline getirmeyi amaçlamıştı. Bu nedenle Kazakları milli kimliğinden uzaklaştırarak Ruslaştırmak istedi. Ruslaştırmanın en temel yolu ise eğitim idi. Türkistan valisi K.P.Kaufman : “Ülkeyi manevi yönden sadece ve sadece eğitim fethedebilir. Bunu ne silah, ne de kanun yapar. Bunu sadece okul başarabilir” (*Znamenskii, 1900: 4*) diyerek bu konunun önemine işaret ediyordu. Bu toprakların işgal edilmesiyle birlikte Kazak çocukları için Rus okulları açıldı. Kazakları Ruslaştırmak ve Hıristiyanlaştırmak amacını taşıyan bu okullarda eğitim dilinin sadece Rusça olması kararlaştırılmıştı. Ruslar bu siyaseti uzun süre devam ettirdi. Ancak vakit geçtikçe anlaşılıyordu ki, onların bu okullarla istediklerini elde etmeleri pek mümkün değildi. Müslüman olan Kazaklar Hıristiyanlığı öğreten Rus okullarına çocuklarını göndermek istemiyordu. Onlar için Hıristiyanlaşmak kendi yaşam tarzından, milli geleneklerinden uzaklaşmak demektir. Rusların temel hedefi de bu idi (*Kasimbayev, 1991*). Bu nedenle Kazaklar Rus okullarının yerine medreseleri veya Tatar okullarını tercih ediyorlardı.

İşgal hareketinin üzerinden bir asır geçmesine rağmen Rus çarlığı, Kazak topraklarında sadece maddi başarılar elde ediyor, ancak hala manevi sa-

hada yol alamıyordu. XIX. asrın ikinci yarısında hala aşlamayan bir dağ olarak önlerinde duran Kazak ruhunu fethetmek için yeniden düşünülmüş bir eğitim sistemini hazırlama ihtiyacı doğmuştu. 1860'larda Rusya'da yeni bir eğitim sistemi tartışılıyordu. Bu eğitim sistemi Rusya sınırları içerisinde yaşayan, Rus olmayan halkların Rus maneviyatında yetiştirilmesini, kısacası Ruslaştırılmasını öngören bir programdı. Bu sistemin kurucusu ünlü Türkolog Nikolai İlminskiy idi. Nikolay İvanoviç İlminskiy 1822 yılında Rusya'nın Penza vilayetinde Hıristiyan ailede dünyaya gelmiş ve dindar olarak yetişmişti. 1846 yılında Kazan Dini Akademisi'nden mezun olduktan sonra aynı akademide "Müslümanlık Karşıtı Bölümü"nde (Protivomusulmanskoe otdeleniye) bölüm başkanı olarak çalıştı. Akademide Tatar ve Arap Dili derslerinin yanı sıra teoloji derslerine girdi (Geraci, 1995:140-175). 1847 yılında misyonerlik amacıyla kurulan Tercüme Komitesi'nin başkanlığına seçildi. Bu komitenin amacı Hıristiyanlıkla ilgili dini kitapları Rus olmayan halkların diline aktarmaktı. 1858'de İlminskiy Orenburg Bölge Komisyonluğu'na üye olarak seçildi. Bu döneme kadar misyonerlik faaliyetlerinde daha çok Tatarlar üzerinde duran İlminskiy, bundan sonra Kazaklara yönelmeye başladı. 1860'de yakın arkadaşı olan P.S. Savelev'e yazdığı mektubunda bunu şöyle dile getiriyordu: "Ben size bir sırrımı söyleyeceğim: bugünlerde Tatarları eskideki gibi sevmiyorum. Artık bütün kalbimle Kazaklara yönelmeye başladım. Bundan sonra benim kıblem Kazan değil, Ural bölgesi olacak"(Mirzahmetov, 1993: 39; Vitebskiy, 1892'den). Onun bu "kıble" değiştirmesinin sebebi Kazakların Tatarlara nazaran daha az dindar olmalarıydı. Çünkü Kazaklarda Tatarlardaki gibi dini fanatizm yoktu. Bu da onun misyonerlik işini kolaylaştırıcaktı. Orenburg Bölge Komisyonluğu'na seçildikten sonra İlminskiy Kazaklar hakkında araştırma yapmaya fırsat bulmuş ve bu karara varmıştı. 1861 yılında ilmi derecesi profesörlüğe yükseltilen Üminskiy'e Ural, Sibir ve İtil bölgesindeki halkları ve özellikle Kazakları Hıristiyanlaştırma görevi verildi. 1872 yılında misyonerlerin merkezi haline gelen Kazan öğretmenlik Seminaryası (Okulu) başkanı oldu. Bu okulda Rusya'nın tüm bölgelerine misyonerler hazırlanıyordu.

Kısaca hayatından bahsettiğimiz misyoner İlminskiy, Rus olmayan halklar için misyonerlik amaçlı bir eğitim sistemi geliştirmişti. Sistemin özelliği halka yönelik olmasıydı. Yani her bir millete eğitim kendi dilinde ve-

rilecek ve bu özelliğiyle bölgelerde açılmış olan Rus okullarının medreselere nazaran beğeni kazanılacağı savunuluyordu. Bu sisteme göre Rus eğitimi bu halkların milli şeklini alacak, onların kalbine ve zihnine yerleşecekti. Bu okullardaki öğretmenler de aynı milletten tayin edilecekti. Sistemin asıl silahı milletin ana dili olacak, eğitim ana dilde verilecek, Rusça ise sadece bir ders olarak programda yerini alacaktı. Ancak öğrenciler Rusça öğrendikten sonra ancak dersler bu dilde verilmeye başlanacaktı. Öğrencilerin Rusçayı kolay ve çabuk öğrenmeleri için ana dillerinin yazılışında Rus alfabesi kullanılacaktı. Bu bir taraftan öğrencileri Kur'an alfabesinden ve İslam medeniyetinden uzaklaştıracaktı. (Zenkovskii, 1983: 25-26).

Başlangıçta bu sisteme, yani eğitimin milli sıfat kazanmasına ve ana dilde yürütülmesine, bir çok misyoner karşı çıktı. Onlara göre eğitimin Rusça olması ve programa onların milli yapısını ve kültürünü hatırlatacak hiçbir unsur sokulmaması lazımdı. İlminskiy'in bu konudaki görüşleri daha derin ve daha da psikolojik yönlü idi (Malov, 1999:18). O bu mesele hakkında K. P. Pobedonostsev'e yazdığı mektupta şöyle demektedir: "Bizim gözümüzün önünde Çeremisler, Çuvaşlar İslamiyet'i kabul etmektedir. Eğer bunun önünü almazsak 50-100 yıl içerisinde onların hepsi Müslüman olacak ve İslamiyet, hakimiyetini kuracaktır. Böyle bir tehlikeye karşı bizim yapabileceğimiz tek şey Rus olmayan milletlerin Hıristiyanlığı kendi istekleriyle severek kabul etmesini ve onu öğrenmesini sağlamaktır. Bu ise sadece ana dille olur" (Znamenskii, 1900: 7). İlminskiy, hem bu milletlere ana dilde eğitim verilirse Türk halklarının parçalanarak ortaya küçük milletlerin çıkacağını savunuyordu. Müslümanlar parçalandıktan sonra onların İslam Dini'ni öğrenmesine yardımcı olan Tatarların etkisi azalacak ve Müslümanlık da zayıflayacaktır. Böylece onları birleştiren esas ortadan kalkmış olacaktır. Böyle küçük milletlerin hayatı ise uzun sürmeyecek, onlar kendiliğinden Ruslara katılacaktır. İşte İlminskiy'in asıl gayesi Orta Asya'daki Türkçe konuşan halkları küçük milletlere parçalayarak, onlara akraba olduklarını unutturmak, böylece İslamiyet'i zayıflatmak ve akrabalarından ayrılan her bir küçük milleti ruslaştırarak onlara Hıristiyanlığı kabul ettirmektir. 21 Mayıs, 1869 tarihinde İlminskiy Türkistan valisi K. P. Kaufman ile görüşerek Kazakları ruslaştırma ve hıristiyanlaştırma planını sundu. İlminskiy'in bu planı genel olarak şöyle özetlenebilir:

1. Rus sistemindeki Kazak eğitim işleri Kazakça yürütülmesi lazımdır. Okullarda dersler Kazakça okutulmalıdır. Kazakça resmi dil olarak kullanılmalıdır. Bunun için ilk önce Tatarca'nın Kazakça üzerindeki etkisini kaldırmak lazımdır. Bunun en kolay yolu Kazakça için Kiril alfabesini kullanmaktır. Kazaklar Arap alfabesini kullandığı sürece onları Tatarlardan ayırmak pek mümkün olmayacaktır. Ancak bu işin stepin her tarafında aynı anda başlatılmaması lazım, hem bunu, yani Kiril alfabesine geçmenin lüzumunu halka Ruslar değil, o milletten birisi anlatmalıdır. Bu iş için İlminskiy'in düşündüğü bir adam vardı; Kazak aydını İbray Altınсарin. Milleti için canını vermeye hazır olan I. Altınсарin ile İlminskiy Oren-burg'da tanışmış ve orada iki sene beraber kalmışlardı, I. Altınсарin'in saflığını, ilmi sevdiğini ve halkının da karanlıktan kurtulup ilim nuruyla aydınlığa kavuşmasını canı gönülden isteyen bir milliyetçi olduğunu fark eden İlminskiy, onun bu niteliklerinden faydalanarak Kazakçada Kiril alfabesinin kullanılmasını nasihat etme işine onu uygun buldu.

2. Kazakça ders kitaplarının hazırlanması: Bu kitapların iki yıl içerisinde hazır olması ve ders kitapları hazır olana kadar yeni sistemdeki okulların açılmaması.

3. İki yıl sonra, yani bu okullar açıldıktan sonra Altınсарin'i okuma yazma bilmeyen bir köye göndermek lazım. Orada I. Altınсарin'in okul açması gerekir. Halk, Kiril alfabesinin kabul edilmesinin Rusların işi olduğunu anlamamalıdır. Bu yüzden bu okulu I. Altınсарin sanki kendisi açmış gibi gözüksün, ama Rus idareciler tarafından sürekli kontrol altında tutulsun. Ancak bu gizli olmalıdır.

4. Başlangıçta bu yeni sistemde sadece bir tane okul açılsın. O, I. Altınсарin'in okulu olsun. Sonra onun yeni sisteme göre eğitim, almış talebeleri yurdun çeşitli yerlerinde okullar açsın. Bir taraftan I. Altınсарin'i de cömertçe ödüllendirmek ve ona maddi imkanlar sağlamak lazım.

5. Verniy'daki (şimdiki Almatı) Hıristiyanlığı kabul eden Kalmıklara bu dininin esasları Kazakça öğretilmelidir. O zaman onlar da Kazakların Hıristiyanlığı kabul etmesinde etkili olacaktır (*Znamenskii, 1900:14-17*), XIX. yüzyılda Kazak topraklarında resmi dil olarak Tatarca kullanılıyordu. Çünkü göçmen ve yerli halka İslamiyet'i öğretmek için gelen mollaların çoğunluğu Tatar'dı. Stepte açılan okullarda da eğitim Tatarca idi. İlminskiy'in de üye olduğu Orenburg Bölge Komisyonluğu Kazaklardaki bu Tatar etkisini ortadan kaldırmak için Kazakların milli unsurlarını kul-

landı. Bunun için ilk önce Kazakçanın önemini arttırmak gerekiyordu. Bu yüzden resmi yazılar Kazakça yazılmaya başlandı. Oral'da Rus sisteminde dört okulun açılması kararlaştırıldı. Bu okullarda Rusça ve Kazakça okutulacaktı, İslam Dini derslerinin program dışında ek ders olarak alınmasına izin verildi (*Znamenskii, 1900*). İlminkii Kazak çocukları için "*Samouçitel Russkoi Gramoti Dlia Kirgiz*" (Kazaklara Kendi kendine Rusça Okuma-Yazmasını Öğreten Kitap) (Kazan, 1861) diyen ders kitabı hazırladı (*Znamenskii, 1900: 7-10; Kazak İlim Akademisi, 1994:172*). İlminkiy, gayelerinin gerçekleşmesi için Kazak köylerinde de okulların açılmasını talep etti. Ancak bu okulların küçük ve sade olması lazımdı. En önemlisi de onlar hükümetin açtığı okullar gibi değil, köy okulları sıfatında olmalı, ancak burada da Kiril alfabesiyle Kazakça okutulmalı idi. Eğer okul köy okulu sıfatında olursa köy halkı ona sahip çıkarak, ona yardım eder ve orada okutulan Kiril alfabesine de tepki göstermezdi. Bununla birlikte öğrencinin isteğine bağlı olarak İslam dini dersleri de okutulabilirdi. Ancak din derslerinin Tatarca olması lazımdı. İlminkiy din derslerinin hiçbir zaman Kazakça yapılmamasına dikkat edilmesini istiyordu. Eğer din dersleri Kazakça yapılırsa stepte Kazak dili kuvvet kazanır ve halk İslamiyet'e karşı daha da büyük ilgi göstermeye başlar. Bu ise Müslüman olan Türk halklarının birleşmesini sağlardı. İlminkiy'e göre, Din dersleri Arap alfabesinde Tatarca yürütülmeye devam edilmeli, ama Rusların sistemine göre eğitim her milletin ana dilinde yürütülmelidir. O zaman halk da Rus eğitim sistemini seçecektir. Yani İlminkiy'in planına göre bütün bölgede, şehir veya köy olsun, okullarda Kazak Dili, Kiril alfabesi kullanılarak okutulmaya başlanırsa Tatarca çabuk unutulur. Böyle olunca Tatarca okutan mollalar ne kadar İslamiyet'i öğretmeye çalışsa da başarılı olamazlardı. İşte böylece İslamiyet'in önüne engel konulmuş olacaktı. Hem de kardeş Müslüman halkların arasındaki yazı birliği de ortadan kaldırılacaktı (*Müellifsiz, Doğan Güneş Yayınları, 1966: 90*). İlminkiy'in ikinci bir talebi de şuydu: Öğrencileri Rus kültürüne alıştırmak ve Rus maneviyatında yetiştirmek. O zaman onlarda Rusça öğrenme isteği kendiliğinden doğacaktı. Rus misyonerler planlarını gerçekleştire bilmek için önce Kazaklardan başlamayı düşündü. Onlara göre, Tatar ve Özbeklere nazaran göçebe Kazaklar İslam Dini'ni pek iyi bilmiyorlardı. Onun için onları dinlerinden ayırmak ve Ruslaştırmak, arkasından Hıristiyanlığı kabul ettirmek kolay olacaktı.

Bu planı aldıktan sonra Vali Kaufman, Türkistan bölgesindeki eğitim sistemini ona göre düzenlemeye başladı. Bölgede açılan okullara İlminkii'nin talebeleri öğretmen veya müdür olarak davet edildi. N. P. Ostromov, Voskresenskiy ve Miropiev, İlminkii'nin stepe gönderdiği ilk talebeleriydi.

1864 yılında İlminkii'nin istediği gibi I. Altınсарin'in okulu Torgay'da açıldı (*Şyünşaliev, 1997: 840*). Kazak aydını I. Altınсарin Kazakların Kiril alfabesine geçmesini onların gelişmesi ve Batı dünyasıyla tanışması açısından yararlı olacağını düşünüyordu, ancak İlminkii'nin planladığı gibi, bununla Kazakları dininden ayırmayı gözlemiyordu. Öğrencilerinin Allah'ı unutmamaları için, hazırladığı ders kitabının ilk sayfasına “Bir Allah'a sığınarak, gelin çocuklar okuyalım” şiirini yerleştirmişti. Hatta İlminkii'nin “Kazak çocuklarına İslam Dini hiçbir zaman Kazakça öğretilmemelidir” diyen fikrine karşı çıkarak İslam Dini esaslarını Kazakça anlatan Şeriatu'l-İslam adlı kitabı yazmıştı. Kazak edebiyatçısı Prof. Mekentas Mırzahmetov, I. Altınсарin'in bu kitabını, Rusların Kazakları Hıristiyanlaştırma amacıyla yürüttüğü misyonerlik hareketine karşı bir faaliyet olarak değerlendirmektedir (*Kudayberdioğlu, 1993:4*). Müellifin kendisi ise kitabının takdiminde Kazak gençlerinin din hakkında bilgilerinde yanlışlıklara düşmemesi için bu kitabı bir ders kitabı olarak yazdığım dile getirmektedir (*Altınсарin, 1991: 6*). Bu kitabın basılması için Altınсарin, İlminkii'den yardım istemişti. Ancak İlminkii, kitabın yayınlanmasıyla İslam Dini'nin stepte daha hızlı bir şekilde yayılacağından korkarak, bu kitabı yayınlamaktan çekinmişti (*Malov, 1999: 29*). Dönemin ünlü misyonerlerinden Efimiy Malov'un şu itirafları da dikkat çekicidir: Altınсарin, İlminkii'nin referansı üzerine Kazak Eğitim Müşaviri olarak tayin edilmişti. Ancak Malov, tuttuğu günlüğünde İlminkii'nin Altınсарin konusunda yanlış olduğunu, çünkü bir Müslüman adamın Hıristiyan Dini'nin çıkarları için hiçbir zaman çalışmayacağını, bu yüzden kendilerinin şimdi Altınсарin'i bu görevden uzaklaştırmanın yollarını araştıracaklarını belirtmiştir (*Malov, 1999: 29*).

Burada şunu da belirtmemiz gerekir ki, Sovyet döneminde Kazak aydınları Kazakçadaki Kiril alfabesini hazırlayanın İbray Altınсарin olduğunu savunuyorlardı (*Mırzahmetov, 1993: 42*). Oysa onu hazırlayan İlminkii olmuştu.

İlninskiy'in planına baktığımızda onun art niyetli olduğu hemen anlaşılmaktadır. Bu plana göre Ruslar stepteki halkın milli unsurlarını öne çıkarıp, sanki onlara kültürlerim korumada yardım ediyormuş gibi gözükecekti. Ama onların asıl amacı bu milli unsurları sadece kendi gayelerini gerçekleştirmek için kullanmaktı. Bu yeni sistemdeki okullara giren Kazak çocuklara dersler onlar Rusçayı öğreninceye kadar Kazakça verilecek, Rusça öğrenildikten sonra Kazakça ortadan kaldırılacaktı. Yani Kazakça, sadece bu okullara Kazak çocuklarını çekmek için kullanılacak, okulun bahçesine girdiği andan itibaren onların ruhuna Rus maneviyatı işlenelecekti. Böylece yeni nesle kültürü ve dini unutturulacak ve onun yerine onlar Ruslaştırılacak ve Hıristiyanlaştırılacaktı. İşte misyoner İlninskiy'in amacı buydu. Türkistan halkı Müslüman kaldıkça onları asimle etmek ve Hıristiyanlaştırmak zor gerçekleşeceğini misyonerler iyi biliyorlardı (*Klimoviç, 1936: 69*).

Ruslar, İlninskiy'nin sunduğu Kazak okullarının yanı sıra yüksek meslek okulları da açtılar. Burada Rus ve diğer milletlerden çocuklar okuyacaktı, bu da bu milletlerin çocuklarının Ruslarla kaynaşmasını sağlayacaktı. Mesela bu amaçla Taşkent şehrinde 1879 senesinde Türkistan Öğretmenler Seminariyası açıldı. Bu okulun müdürü olarak, İlninskiy'in isteği üzerine, onun öğrencilerinden N. Ostroumov atandı. Yani bu okullar da İlninskiy'in eğitim sisteminin bir uzantısı idiler. 1879-1904 yıllar arasında yukandaki Türkistan Öğretmenler Sernaryası'nda Rus öğrencilerinin yanı sıra, 54 Kazak, 9 Özbek, 3 Tatar ve 1 Türkmen çocuğu eğitim görmüştü (*Otçet, 1904: 200*). Bu okulun da amacı öğrencilerin Çar ve Rusya devletine gönülden bağlanmasını sağlamak ve kendi millî varlıklarını tedricen unutturmaktı. Bu okullarda öğretmenler, eğitim görmekte olan Müslüman çocukların üzerinden Müslümanlık etkisini tamamen silmeye çalıştılar, hareket veya konuşmalarında kendisinin Müslüman olduğunu hissettiren öğrencilere kötü notlar verdiler (*Otçet, 1904:185*). Türkistan'daki okulları teftiş eden Kazan Öğretmenler Lisesi'nin müdürü N. Bobrovnikov bu okullarda Türk haklarının çocuklarının bir arada eğitim almasını tehlikeli olarak görmüş ve teftiş sonrası yazdığı raporunda: "Taşkent Sernaryasındaki gibi çeşitli Türk halklarının çocuklarının bir arada eğitim alması, Rusların asıl amacına ulaşmasını zorlaştırır. Zira burada eğitim görmekte olan Müslüman çocukları Rus çocuklarına karşı taraf oluşturuyorlar" (*Özbekistan Devleti Milli Arşivi*) diyerek görevlileri ikaz etmişti. Ancak sonradan yazdığı kitabında ise bu görüşünü gizleye-

rek, çeşitli milletlerin çocuklarının bir okulda eğitim görmesi pedagoji sahasında zorlukları da beraberinde meydana getirir diyerek geçiştirmiştir (*Bobrovnikov, 1913: 90*).

Orenburg Eğitim Müdürlüğü, 6. Şubat 1897 tarihinde Kazakistan'daki Müslüman okullarında şu bayramların kutlanmasını zorunlu hale getirdi: 1. 6 Mayıs- İmparator Hazretlerinin doğum günü 2. 14 Mayıs- İmparator ve İmparatoriçenin taç giydiği gün 3. 30 Haziran- İmparatorun veliahdının doğum günü 4. 14 Kasım- Çarıçe Mariya Fedorovna'nın doğum günü... (*Amerkhano-va, 1996: 100*) gibi bu etkinlikler Hıristiyan-Rus milletine has bayramlar idi, Bu kutlamalar yerine getirilmediği takdirde okulun kapanması söz konusu idi.

Çar hükümeti Rus olmayan milletler için okullar açmakla onların İlim öğrenmesini değil, aksine kendi birimlerinde çalışabilecek memur hazırlamayı gözlüyordu. Onların amacı bu okullarla yerli yönetim kurumlarına o milletlerin içinden misyoner idareciler hazırlamaktı. Onlar Kazak çocuklarının üniversitelerde eğitim almasına da karşı idi. İlminskii bu hakkındaki fikrini P. P. Maslovski'ye yazdığı mektupta açığa vurmaktadır. Mektubunda Kazak çocuklarının yüksek okul ve üniversitelerde eğitim almasından korktuğunu ve bunun Moğol istilasından da beter bir etki yaratacağını düşündüğünü dile getirmektedir (*Mirzahmetov, 1993: 40*). Ruslar bu siyaseti o milletlerin aydın sınıfının fark etmemesi için eğitim faaliyeti altında gizli olarak yürütmüştü. Ancak Ekim ihtilal'inin vuku bulmasıyla bu siyaset bir süre için geçici olarak durdurulmuştu. XVI. asırdan itibaren XIX. asrın sonuna kadar icra edilen dini, linguistik ve kültürel asimilasyon faaliyetleri, önemsiz bir azınlığı etkilemiş, fakat buna karşılık, Rus ve Müslüman cemaatler arasındaki önemli bir borcun kapanması, kin ve nefretin artmasıyla neticelenmiştir. Sovyet rejimi bu problemleri devralmış ve Marksist-Leninist doktrin üzerine kurulan yeni bir politika uygulayarak onlara çözüm bulmaya çalışmıştır (*Bennigsen, 1988: 54-55*).

İlminskiy'in başlattığı eğitim siyaseti Ekim İhtilali'nden sonra da Sovyet döneminde Komünistler tarafından benimsendi. Ancak onlar bu siyaseti hemen başlatmaya çekmiyorlardı. Eğer bu siyaseti hemen başlatırlarsa Kazak aydınları onları Çar Hükümeti'nin devamı olarak algılayacak ve tepki gösterecekti. Oysa Komünistler onlara hürriyet vade etmişlerdi.

Hatta Lenin ve Stalin'in imzasını taşıyan şöyle bir bildiri de yayınlanmıştı: “Rusya Müslümanları, Volga ve Kırım Tatarları, Kırgızlar, Sibiryaya ve Türkistan Şartları, Transkafkas Türk ve Tatarları, Çeçenler ve Kafkasya Dağlıları, sizlere hatırlatırız ki, Çarlar camilerinizi, mabetlerinizi yıktılar. Din ve milli geleneklerinizi ayaklar altında çiğnetti. Şu anda hepiniz onun kölelerisiniz. Bugünden itibaren ibadet yerlerinizi açmakta, din ve geleneklerinizi yaşatmakta, milli ve kültürel müesseselerinizi işletmekte serbestsiniz. Bunlar, sizin hiçbir sınırlamaya tabi tutulmayacak tabii hakları-nızdır. Milli hayatınızı kendi anlayış ve arzularınıza göre tanzim ediniz. Biz sancağımızın üzerinde, dünyanın bütün mahkum unsurlarına hürriyet taşıyoruz.” (*Smirnov, 1954:131*).

1921 yılında Prof. Gordlevskiy Çar hükümetinin yürüttüğü siyaseti tekrar canlandırmayı teklif etti. Ancak yukarıdaki tehlike göz önüne alınarak bu teklif reddedildi. Onun yerine yine Türk halklarını İslam'dan uzaklaştırmak için alfabe olarak Latin alfabesi seçildi. Ama Kazak aydınları buna karşı çıktı. O dönemin Kazak aydınlarının önderi olan Ahmet Baytursu-nov bunu şöyle dile getiriyordu: “Avrupa devletleriyle birlikte olmak amacıyla bu alfabe kabul ediliyorsa Rusların bile uygulanması zor diye bu alfabeyi kabul etmekten çekindiği dönemde, bizim bunu başaracağımızı söylemek boşunadır.” (*Mirzahmetov, 1993:21*). Ancak Rusların bu alfabeyi kabul ettirmenin arkasında hangi amacı güttüğünün farkında olmayan bazı sözde aydınlar 25 Mayıs 1931 tarihindeki “Enbekşi Kazak” gazetesine yazı yazarak şöyle bir fikir beyanında bulunuyorlardı: “Yeni alfabeyi bilmeyen memurlar yeni alfabenin gizli düşmanı sayılarak mahkemeye sevk edilsin.”

Sovyet hükümetinin Türk halklarına Latin alfabesini kabul ettirme çabaları atalarının siyasetinden sadece geçici bir dönem için geri adımdı. Onlar bu dönem içerisinde bu milletlerin ileri gelen ve onların bu siyasetlerine karşı çıkacak olan aydınlarının ortadan kaldırılmasını bekliyorlardı. Stalin döneminde, yani 1937 yılında bu plan gerçekleşmiş ve bu milletlerin aydınlarının tamamına yakını sütun kaymağı gibi alınmış ve öldürülmüştü. Ortalık böylece “temizlendikten” sonra, 1940 yılında “halkın İsteği üzerine” denilerek Latin alfabesinden Kiril alfabesine geçiş sağlandı (*Mirzahmetov, 1993: 23*). Öldürülen aydınlar ise halk düşmanı ilan edildi. Bu aydınlar arasında yer alan Kazak aydını Ahmet Baytursunov Rusların

bu siyaseti hakkında 1914 senesinde şöyle diyordu: “Hükümetin isteği, idaresi altındaki halkların dini, dili ve yazısının bir olmasıdır. Rusya’nın hakimiyeti altında çeşitli din, dil ve yazıyı kullanan milletler var. Onların hepsinin dinini, dilini ve yazısını Ruslarinki gibi yapmak hükümetin en önemli işidir.” (*Mirzahmetov, 1993:23*).

Ekim İhtilali’nden sonra, yani 1920’lerden sonra Kazak eğitim problemi Komünist parti ile Lenin’in temel politikasına uygun olarak yürütülmüştür. Çarlık devrinde Kazak şehirlerinde açılan Kazak-Rus karışık tedrisat yapan okullar Sovyet döneminde geliştirildi. Eğitimde Rus dili önemli yere sahip oldu. Yüksek tahsil yapmak isteyenlerin Rusçayı çok iyi bilmesi gerekli görüldü. Bu bakımdan okulların hepsinde Rus dili okutulmaya başlandı. Sovyet döneminde okullarda Kazak aydınlarının da eserleri okutuluyordu, fakat onların milliyetçilikle ilgili görüşleri ya yok edilerek, veya tahrip edilerek okutuluyordu. Sovyet eğitiminin esası, Komünizm temellerine göre insan yetiştirmektir. Bu tip insanın dini inancı olmayacak. Onlar ateisttirler. Her şeyi materyalizm açısından izah edecekti. Çocuk bahçelerinden başlayan bu eğitim üniversitelere kadar sürüp gitmekteydi. “Biz hepimiz ne kadar çabuk Rusça konuşmaya başlarsak o kadar çabuk Komünizme ulaşırız” sloganıyla işler yürütülmüştü (*Mirzahmetov, 1993:23*).

Misyonerlik Faaliyetler

1728 yılında toplanan Senato İdil boyundaki halkları Hıristiyanlaştırma kararı alınmıştı. 1731 yılında Müslüman ve diğer halkları Hıristiyanlaştırma komisyonu kurulmuş (*Kommissiya dlya kreşeniya kazanskikh i nijegorodskikh musulman i drugih inorodtsev*) ve 1740 yılında ise bu komisyon “Novokreşenskaya kontora’ya” (Yeniden Hıristiyanlaştırma Bürosu) çevrilmişti (*Alov vd. 2000*). İş bu karar Kazak steplerinde de uygulanmaya başlamıştır. Kazakları hem maddi hem manevi olarak istila etmenin yolu Hıristiyanlaştırma ve Ruslaştırmadan geçiyordu. 1797 yılında Kazan’da misyonerleri hazırlamak amacıyla *Dini Akademi* kuruldu. İdil boyu halklarını Hıristiyanlaştırma işini *Yeniden Hıristiyanlaştırma Bürosu*, Türkistan bölgesinde “Obrusitelnaya palata” (Ruslaştırma Meclisi) yürüttü. Bu misyonerlik faaliyetleri gerçekleştirme işi Yüksek Sinod’a verildi, sinod ise bu işe Rus misyoner araştırmacılarını görevlendirdi (*Mirzahmetov, 1993:102*), Ruslaştırma siyasetinin önemli kollarından biri Ortodoks Rusların yürüttüğü misyonerlik faaliyetler idi. Bu amaçla Kazak stepine gelen misyoner-

lerin iki vazifesi vardı: 1. Müslüman Kazakları İslam Dini'nden uzaklaştırmak; 2. Onlara Hıristiyanlığı kabul ettirmek. Kazak topraklarına gelen ve buralarda şehirler kurmaya başlayan Ruslar, kiliselerini de inşa ettiler. Bu kiliselere misyonerlik için hazırlanmış, özel eğitilmiş, Rus din adamları tayin edildi. Bunlar sadece kilisede görev yapmıyor, aynı zamanda bulunduğu bölgede Müslümanları gözlemleyip, onlar hakkında merkeze bilgi ve rapor göndermek ve Kazakları Hıristiyanlaştırma işleriyle uğraşıyorlardı. Mesela 1893 yılında Kazakistan'ın Semey ve Tomsk vilayetinde görevli piskopos Makari, Bozkır Genel Vali'sine yazdığı mektubunda şöyle diyordu: “Bu vilayetlerdeki Müslümanlara ait camilerin kapatılarak, yerine Ortodoks kiliselerinin inşa edilmesi çok önemlidir. Hem buradaki Tatar okullarının kapatılması lazımdır” (*Bermaganbetov, 1996: 208*). Bu misyonerler buldukları bölge hakkında, özellikle oradaki Müslüman sayısını, camilerin ve medreselerin sayısını, kimlerin Rus siyasetine tehlike oluşturduğunu belirten raporlar yazarak gönderiyorlardı. Bu bilgileri toplayan merkez, buna göre hareket ediyordu. Mesela Step Genel Vali'si Karpov, kendisine gelen mektuplar doğrultusunda 1893 yılında Türkistan Genel Vali'si Mayor Taube'ye şu teklifleri içeren bir mektup yollamıştı: “a. Stepte Rusların faaliyetlerine isyan edenlerin Hükümet tarafından ağır bir şekilde cezalandırılması; b. Bunun için bölgeye askerlerin gönderilmesi; c. Kazak çocuklarının eğitim almak için İstanbul'a gönderilmemesi; d. Bu bölgelerde yeni camilerin inşa edilmesinin yasaklanması.” Bu mektubunda Karpov ayrıca kendisinin de aşağıdaki işleri yaptığını beyan ediyordu: “a) Stepte Tatarların, Buharalıların ve Türklerin İslam Dini'ni yaymasını yasaklamak; b) Zaysan'daki caminin yıkılmasını kararlaştırmak; c) Zaysan'daki Tatar okulunun kapatılıp, bu okulun öğretmeni olan Ahtanov'un Rus okulunda Kazak Dili öğretmeni olarak atanmasını sağlamak” (*Bermaganbetov, 1996. 208*).

Stepte bulunan misyonerlere destek için 1869 yılında Türkistan Eparhiyası'nın (eparhiya, Hıristiyan kilisesindeki büyük bölgesel-idari kiliselik bir birimdir) (*Slovar, 1999: 100 Tesey Yayınevi*) yanından “Bratsvo Svyatogo Guriya” (Kutsal/Aziz Guri Kardeşliği) adlı misyoner kurumu açıldı. 1881 yılında ise Kazakistan'da Kazak Müslümanlarına karşı “Kırgızskaya Dukhovnaya Missiya” (Kırgız Dini/Ruhani Misyonu) adında misyonerlik kurumu açıldı. 1883 yılından itibaren Kazakistan'ın çeşitli yerlerinde bu kuruma bağlı olan 14 tane misyoner kampı kuruldu. Bu kamplarda misyoner okulları faaliyet gösterdi (*Batırkhanov, 1997. 50*).

Ayrıca Hıristiyanlığa ait kitaplar Kazakçaya çevrilmeye başlandı. Kazan'daki Tercüme Komitesi tarafından şu kitaplar Kazakça olarak basıldı: Kadın Hakkında, Mukaddes İncil, İncil'in Kutsal Tarihi ve İsa'nın Mucizeleri vb.

Bu arada sadece dini kitaplar değil, tarih ve coğrafya kitaplarına da Hıristiyanlık bilgileri sokuldu. Bunu bir misyoner şöyle dile getirmektedir: “Müslümanlar Kutsal Tarihi okumasalar da, tarih ve coğrafya kitaplarını seviyorlar. Bu yüzden bu kitaplara Hıristiyanlık hakkındaki bilgileri fark ettirmeden sokmak çok kolaydır” (*Eleukenov vd., 1999:118*). Ancak Müslümanların ilgisi az olduğu için bu kitapların dağıtımını önceleri pek başarılı değildi. Sonra misyonerler buna da çare buldular. Ortodoks Komisyonu'nun 189'2'de yazdığı raporda bunu şöyle dile getirdiler: “Müslümanların birlik ve dayanışması çok kuvvetlidir. Hıristiyan misyonerlerinin onların içerisine girmesi mümkün değildir. Ancak son günlerde Müslümanlara Hıristiyanlığı tebliğ etmenin yeni ışıkları gözükmüş gibidir. Müslümanlar Hıristiyanlığı kabul etmiş kardeşleriyle alakalarını devam ettirmeden kaçınmıyorlar. Mesela, bozkırda Bökey bölgesindeki bir misyoner 15 Şubatta Tercüme Komitesi'ne yolladığı mektubunda şöyle diyor: Geçen sene Ekimde Kazakça ve Tatarca kitaplar göndermiştiniz. Bu kitapların yarısını Kazak köylerine gönderdim, yarısını da Hıristiyanlığı kabul eden Kazaklara dağıttım. Onlar bu kitapları Kazak Müslüman kardeşlerine dağıtmış ve onlar da bu kitapları okumuşlar. Şimdi onlar bu kitaplardan daha istiyorlar” (*Eleukenov, 1999: 115-116*). Kazaklarda geçici olarak Hıristiyanlığı kabul edenler olmuş ise de onlar tekrar Müslümanlığa dönmüşlerdir.

Misyonerlerin dinlerini tebliğ etmenin başka bir yolu da Kazakları alkollü içkiye alıştırmaktı. Onlar bunu Rusya'nın Nijniy-Novgorod şehrinde gerçekleştirilen Misyonerler Kurultayında dile getirmişlerdi. Misyoner Ayvazov konuşmasında şöyle diyordu: Kazakların Hıristiyanlaştırmak için onları içkiye alıştırmak lazım. Ancak onlar içki içmiyorlar. İçkiye alıştırmak için onları Rus kızlarıyla evlendirmek lazım. O zaman Rus kızları onları içkiye alıştırlar. Bunların çocukları da hiç zorlanmadan Ortodoksluğu kabul ederler” (*Ostroumov, 1908: 2-3*).

Rus misyonerleri Kazaklar arasında Tatarlar ve Özbeklere nazaran dini tutuculuğun daha da az olduğunu düşünerek onları Hıristiyanlaştırmanın daha da kolay olacağına sanıyorlardı. Ancak bu düşüncelerinde yanıl-

mışlardı. Kazaklar İslam'dan uzaklaşmak şöyle dursun aksine, İslamiyet'e karşı daha da büyük sevgi duymaya başlamışlar ve İslamiyet Kazaklar arasında kuvvet kazanmıştı.

Hıristiyan misyonerleri Müslüman olan halkların kendi inançlarında kaldıkları sürece onları en kısa zamanda ve tamamen asimile etmenin mümkün olmayacağını dile getirerek İslamiyet'in aydınlanma ve Hıristiyanlığa karşı bir engel teşkil ettiğini söylemişlerdi (*Klimoviç, 1936: 69*). Ruslar kendilerinin Kazakları Ruslaştırma siyasetinin önündeki en büyük engel olarak İslam'ı gördüler. Bu yüzden İslam'ı ellerinden geldiği kadar karalamaya başladılar. Bunun için ilk önce bölgede hem İslamî bilgisi kuvvetli olan Tatarların etkisini zayıflatmak, hem de bu milletler için İslam'ı öğrenme kaynaklarından biri olan Tatar okul ve medreselerinin rolünü ortadan kaldırmak için yayınladığı kitap ve makalelerde Tatar mollalarını, halkı kandırıcı bir tipteki insanlar olarak göstermeye çalıştılar. Onları sadece para karşılığı çalışan, gerçekte ise kendilerinin de doğr dürüst İslamî bilgileri olmayan cahil mollalar olduğunu savundular. Bu yönde çeşitli hikaye ve anekdotlar uydurdular. Böylece halkın arasına yerleşen mollaları “cahil” diyerek suçlayan Ruslar, XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın başlarında hem Kazakların, hem de diğer milletlerin bu köy mollalarının verdiği eğitimle yetinmeyip, o dönemdeki ünlü “Aliye”, “Hüseyniye”, “Muhammediye” gibi medreselerde eğitim almaya başladığını fark ettiler. Bu medreseler ise cedidçi hareketi izleyen, öğrencilerinin gerçekten aydınlanmasını sağlayan, hem dinî, hem de dünyevi ilimler konusunda ileri derecede eğitim veren müesseseler idi. Bu okullarda eğitim gören öğrencilerin Rus siyasetinin iki yüzlülüğünü fark etmesi hiç de zor değildi. Bunu anlayan Ruslar bu defa da önceki köy mollalarına yönelttiği eleştirileri geri çekerek, aksine onları kollamaya, dinî-idari işlerde onları görevlendirmeye başladılar (*Nurtazina, 1994: 87*). Onlar Kazaklar arasına “ukaznoi (ukazlı) mollalar” (Ruslar tarafından resmi olarak görevlendirilen mollalar) göndermek suretiyle halkı idare altında tutmaya çalışmışlardır. Ama bu görevlendirilen mollaların çoğunluğu sadece kişisel çıkarları için çalışıyorlardı. Mesela onların izni olmadan cenaze bile çıkartılmıyor, şayet ceset kokmasın diye cenaze çıkartanlar olursa onlar *ukazlı* mollalar tarafından bulunuyor ve acımasızca cezalandırılıyorlardı. Ölen birisi olursa ölünün yakınları *ukazlı* mollaları bulmak zorunda idi. Mollalar ise “ölü için bu kadar, Kur'an için bu kadar fidye vereceksiniz” di-

yor, hatta hasta olanlardan bile “nasılsa ölecektir” diyerek masraflarını önceden alıyor ve halkı çileden çıkarıyorlardı. Halk onlardan nefret etmeye ve onları kovmaya başladı. Halkın bu durumu hükümete şikayet etmesine karşılık, yönetim buna karşı önlemler almıyor hatta mollalara yaptıklarının doğru olduğunu söyleyerek destek çıkıyor ve bundan da kendileri memnun kalıyorlardı (*Batırhanov, 1997: 87*). Ruslar mollaların İslamiyet’i kötü temsiliyle Kazakların arasında İslamiyet’e karşı nefret uyandırmaya ve İslamiyet’ten uzaklaştırmaya çalışmışlardı. Ancak onlar bu işlerinde geç kalmışlardı. Çünkü araştırmacıların çoğu XIX-XX. asırda Hıristiyan misyonerlerin faaliyetlerinin aksine Kazakların arasında İslam’ın güçlendiğini söylemektedir. Mesela V.N. Basilov *İslam u Kazahov* (Kazaklarda İslamiyet) adlı kitabında G. N. Potanin’in şöyle dediğini nakletmektedir: “Kazak gençleri Buhara’ya gitmeye başladı. Onlar orada Arapça, Farsça ve İslam hukukunu okuyor ve geri döndüklerinde molla oluyorlar” (*Basilov, 1997: 33*). Kazaklar arasında Mekke’ye gidenlerin sayısı da çoğalıyordu. 1901 yılında sadece Şimkent vilayetinden 188 kişi hacı olmak için Mekke’ye doğru yola koyulmuştu. “1916’larda Türkistan Genel Valiliği sınırları içinde 70 000 öğrencinin devam ettiği 7 290 “ilk mektep” ve 9 600 öğrencinin okuduğu 372 medrese olmuş, Türkistan Müslümanları için açılmış olan Rus okullarının sayısı ise sadece 97 idi” (*Bennigsen, 1988: 9*).

Bilindiği gibi Kazak edebiyatı hazinesinin bir parçası olan Kazak Folkloru XIX. asırda toplanarak yazıya geçirildi. Bunları toplayanlar Kazak topraklarına gelen çoğu misyoner Rus ilim adamlarıydı. Mesela İlminskiy’in de 1860-1861’de Kazakların “Er Targın” destanını kitap haline getirdiği bilinmektedir. Kazak sözlü edebiyat ürünlerini bir araya toplayarak kitap haline getiren Radlov ise, misyoner Malov’a Kazakların arasında İslamiyet’in geniş bir şekilde yayıldığını, dolayısıyla bunun Kazak edebiyatı ürünlerine de önemli bir şekilde yansıdığını üzülenek belirtmiştir (*Malov, 1999: 17*). İslam Dini’ni Kazaklara unutturmak isteyen bu adamların topladığı edebiyat ürünlerindeki İslami unsurları çıkartmış olabileceği de göz önünde bulundurulmalıdır.

Çar hükümeti misyonerlerinin Kazakları İslam’dan ayırma ve onları Ruslaştırma ve Hıristiyanlaştırma çabaları başarılı olamamıştı. Bu dönemlerde Türkiye’de çıkan *Tearif-i Müslimin* dergisinde buna şöyle dikkat çekiliyordu:

“Her şey ellerinde ve her esbab hazır, hükümetin bunlara olan cud -u sahası da, biri sorulursa beşi verecek kadar açılmış ve bununla beraber karşlarındaki hasımları olan İslamlar kalpakla vurup alınacak bir halde iken bunların gece ve gündüz çalışıklarının netice ve semeresi sade birer yorgunluktan ve umumun nefretinden ibarettir. Buna ne kadar ağlanırsa azdır. Ve hatta intihar edilirse yine azdır” (*Baturbekov, 2000:19*).

Kazak Topraklarına Rus Göçmenleri Yerleştirme Politikası

Kazak topraklarını işkal etmenin en verimli yolarından birisi de oralara göç akınlarını çoğaltmak idi. Ruslar 1822 yılından 1867 yıla kadar askeri işgal vasıtasıyla yerli Kazakları mümbit topraklarından kovarak, onların yerine Rus Kozaklarını yerleştirdiler. 1867-1891 yıllar arasında da Kazak topraklarına Rus köylü halkını yerleştirmeye başladılar (*Maşimbayev, 1994: 5*).

1734 yılında Ruslar Kazak topraklarında keşif amacıyla sefer düzenledi. O sefere 200’e yakın farklı branşlardaki uzmanın katıldığı söylenmekte. Onların amacı şehirler kura bilmek için haritalar çizmek, Kazakların adet-örf ve yaşam tarzları hakkında bilgi toplamaktı ve neticede Kazak topraklarını işkal etmekte. 1735 yılında bu heyet belirlenen hedefe ulaştı ve Orenburg şehrinin temelleri atıldı. 1735-1740 yıllar arasında inşa edilen Orenburg şehri Rusların Küçük ve Orta Cuz Kazaklarını idare siyasetinin merkezi haline gelmişti.

Rusya Kazak topraklarında işkal planlarını gerçekleştirebilmek amacıyla hudut yerlerinde kaleler kurmaya başladılar. Onlar Kazak topraklarını inceleyerek daha da derinlemesine ilerlemeye çalıştılar. Bu kalelerde Rus Kozakları ve köylüleri yerleştirilmeye başlandı. “Boş olan arazilere” yerleştirilen ilk Kozakların sayısı 200 bin, Rus askerlerinin sayısı 100 bin ve Kazak topraklarını tamamen ele geçirmek amacıyla Kazak toraklarına göç eden Rus köylülerinin sayısı 1 milyon 150 bine ulaşmıştı (*Tatimov, 1993: 15*). 1914 yılına kadar Kazak topraklarında Ruslar halkın %40’m oluşturuyordu. 1896-1916 yılları arasında sadece Akmola ve Semipalatinisk bölgelerine 1 milyona yakın Rus köylüsü yerleşmişti (*Lure, 1997:1*). Bu şekilde Kazakların yaşama elverişli olan toprakları yavaş yavaş Rusların eline geçmeye başladı. En mümbit toprakları ellerinden alman Kazaklar daha verimsiz topraklara göç etmek zorunda kalmışlardı. Kazaklar bu

durumu şikayet ederek Orenburg valiliğine açık mektuplar gönderdiler ama bunu kimse kale almıyordu. Bundan sonra Rus idaresine karşı başkaldırıları ve isyanlar başladı. Onların ilkini de 1783 yılında Küçük Cuz Kazaklarından Sırım Datulu başlatmıştı (*Maşimbayev, 1994: 7-15*). Rusya'nın işgalciliğine karşı bu şekildeki başkaldırıları Tatarlar ve Başkurtlarda da olmuştu. İlk başta Tatarlar, Başkurtlar ve Kazaklar birlikte hareket etme girişiminde bulunmuşlarsa da Rusların uyguladığı bölücü ve sinsî politikası sonucu bu halklar bir birlerine düşürülmüşlerdi. Buna örnek olarak XVIII. yüzyılın 50. yıllarındaki Çarlık Rusya'nın siyaseti sonucu Kazaklar ve Başkurtlar arasında amansız mücadele olmuş ve Başkurt halkı büyük zayıflık vererek uzun zaman kendine gelememesini vermek mümkündür (*Klimoviç, 1936:19*).

Rusların yerleştirme politikası uzun döneme yayılarak devam etti. Kazak topraklarına Rus köylülerinin resmi olarak yerleştirilmesi 1879 yılında başlamıştı. Bu ancak işin başlangıcı idi. Kendi topraklarında sürgüne uğrayan Ruslar Kazak topraklarına yerleştirilmeye başlandı. Onlara mümbit topraklar verildi. İlk dönemde Kazaklar Rus köylülerine kucaklarını açarak bağrına basmıştı. Daha sonraları arkasında Çarlık desteği olan Ruslar durmadan Kazak topraklarına akın etmeye başladı ve yerli Kazakların topraklarını ellerine geçirmeye başlamışlardı (*Allabergen, 1993: 38, 43*). Çarlık Rusya Kazan'da yürüttüğü bölgeyi "Tatarlardan temizleme" politikasının aynısını uygulayarak, Kazakları kendi topraklarında azınlık durumuna düşürmeye çalıştı. Nitekim Kazan'da uygulanan bu politika sonucu yüz binlerce Tatar ve Nogay Türkiye'ye göç etmek zorunda kalmış ve yerli halk azınlık durumuna getirilmişti (*Bennigsen, 1986:160-167*). Bu şekilde azınlık haline düşürülen halkın Ruslaşması ve topraklarının da Rusya'ya dahil olması sağlanacaktı. Rusların bu siyaseti Sovyet döneminde de devam etmişti. 1920-1930 yıllar arasında Sovyetlerin zorla yaptığı *kolektifleştirme* siyaseti ve 1931-1933 yıllar arasında Merkez hükümet tarafından yapılan suni açlık politikası sonucunda Kazak halkı nüfusunun yaklaşık %50'sini kaybetmişti. 1931 yılında 5 milyon 450 bin olan Kazakların sayısı 1933 yılında 3 milyon 400 bine düşmüştü. Kazakların bir kısmı da Çin, Afganistan, İran ve Türkiye'ye göç etmişlerdir. Kazak halkı hiç savaş olmadığı bu tarihlerde büyük kayıplar vermiş ve büyük katliama uğramışlardı. Buna karşılık olarak bölgede Rus nüfusu devamlı artmıştır.

İkinci Dünya savaşından sonra Kazakistan'a Rusya ve Ukrayna köylüleri durmadan akın etmişlerdir. Mesela, 1900 yıllarında halkın %75'ini oluşturan Kazaklar 1959 yılında ise nüfusun %29,8'ini oluşturuyorsa, buna karşılık Rusların nüfusu %42,7 idi (*Tatimov, 1993:33, 49*). Kazakistan 1991 yılında bağımsızlığını kazandıktan sonra Kazak olmayan milletlerin Kazakistan'dan göç etmesi sonucu, 2000 yılında Kazaklar nüfusun %48,5, Ruslar ise %32'sini oluşturuyordu. Rusların uyguladığı bu siyaset günümüzde bile Kazak halkının toprak bütünlüğü konusunda bazı endişelere yol açmaktadır. Nitekim Kazakistan'ın Kuzey bölgelerinde çoğunluğu oluşturan Rusların o toprakları istemekte oldukları gerçeği de ortadadır.

Sonuç

Kazak topraklarında Çarlık döneminden itibaren Rusların yürüttüğü siyasetin temel amacı Ruslaştırmak ve Hıristiyanlaştırmaktı. Bu siyaset sadece Kazakistan'la sınırlı kalmamıştı, “böl ve yönet” kurallarının gereği olarak Ruslar istila ettikleri Türkistan topraklarında dil, din ve tarih birliğine sahip olan Türk halklarını bölüp parçalayarak, bir birine düşürdükleri inkar edilemez bir gerçektir. Çarlık döneminde başlayan Ruslaştırma siyaseti kendine has çizgileriyle Sovyet döneminde de devam etmişti. Çarlık döneminde Ruslaştırma faaliyetleri misyonerler vasıtasıyla yürütülmüştü. Çünkü dil ve din unsurları bir milletin milli kimliğini oluşturan önemli faktörlerdir. Bu nedenle Ruslar Kazakları diğer Müslüman-Türk halklarından ayırmak için Hıristiyanlaştırma faaliyetini yürüttü. Ama Ruslar bu konuda istenilen başarıyı elde edemediler. Dil konusunda yürüttüğü faaliyetler ise Ruslara başarılar getirmişti. Türk halkları arasındaki ortak yazı kaldırılmış, bunun yerine Kiril alfabesi temelinde her halk için ayrı ayrı alfabe sistemi geliştirilmiş ve akraba dillerin bir birinden uzaklaşmasını sağlamıştır. Ruslar bilerek bu akraba halkların arasında, kültür ve dil benzerlikleri yerine farklılıkları vurgulayarak onları birbiriyle anlaşamayacak duruma düşürdüler. Neticede Sovyetler hakimiyeti altında uzun süre kalan Türk halkları kendilerinin akraba halk olduklarını dile bile getirmemişlerdi. Kazak topraklarında uygulanan göçmenleri yerleştirme sonucunda Kazakların mümbit toprakları ellerinden alınmış ve kendi topraklarında azınlık haline getirilmişti. Kendi vatanından sürgün edilen Rus köylüsü Kazakların efendisi haline gelmişti.

Kaynaklar

- ALLABERGEN, K, (1993), *Otarlau Sayasatının Oyrandan*, Almatı
- ALOV, A. A. vd (2000), *İstoriya religii v Rossii*, II. Bölüm, “Agent” basım evi, Moskova.
- ALTINSARİN, I, (1991), *Musulmandık Tutkası*, Almatı.
- AMERHANOVA, J, (1996), *Politika Tsarizma u Oblasti Narodnogo Obrazovaniya v Kazahstane*, (basılmamış doktora tezi), Almatı.
- BASİLOV, V. N, (1997), *İslam u Kazakhov*, Moskova.
- BATIRBEKOV, M. (2000), *Kazaklarla İlgili Tearif-i Müslimin Dergisinde Çıkan Makaleler*, (basılmamış lisans tezi), A.Ü. İlahiyat Fakültesi.
- BATIRHANOV, G. (1997), *Patşalık Keseydin Kazakistanda Jurgizgen Misyonerlik Sayasatı*, (basılmamış doktora tezi), Almatı.
- BENNİGSEN, A. (1986), “Çarlık ve Sovyet Hakimiyeti Altındaki Türkler”, (Çev. K. Aytaç), *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, No.41, s.160-167.
- BENNİGSEN, A, (1988), *Sufi ve Komiser, Rusya’da İslam Tarikatları*, (Çev: Osman Türer), Ankara.
- BERMAGANBETOV, S, (1996), “Kazak Adebietindeki Dini Ağartuşılık Ağım”, *Julduz Dergisi*, sayı X, s.208.
- BOBROVNİKOV, N. A, (1913), *Russko- Tuzemniye Uçilişa, Mektebi i Medrese Sredney Azii*. Moskva.
- ELEUKENOV ve ŞALGINBAYEVA, (1999); *Kazak Kitabının Tarihi, “Sanat”* basımevi, Almatı.
- ERŞAHİN, S, (1999), *Türkistan’da İslam ve Müslümanlar (Sovyet Dönemi)*, Ankara.
- GERACİ, R.Paul, (1995), *Window on the East: Ethnography, Orthodoxy, and Russian Nationality in Kazan, 1870-1914*, University of California at Berkeley.
- HAYIT, B, (1975). *Türkistan, Rusya ve Çin Arasında*, (Çev. A.Sadak), İstanbul
- KASIMBAYEV, C. (1991). “Bili li Mektebe Medrese Oçagami Suyeveriya i Fanatizma?”, *Veçrnyaya Alma-Ata*, 7 Haziran.
- KAZAK İLİM AKADEMYASI, (1994); *Ibray Altinsarin*, Almatı.
- KLİMOVIÇ, L, (1936), *İslam v Tsarskoi Rossii, (oçerki)*, Moskova.
- KUDAYBERDİOĞLU, Ş. (1993), *Musulmandık Şartı*, Almatı

- LURE, S.S. (1997), “Osobennosti Russkoy kolonizatsii v Sredney Azii”, *Tsentralnaya Aziya i Kavkaz*. İnformatsiyonno-analitiçeskiy tseñtr, Shvetsiya, no 8.
- MAGAUİN, M. (1995), *Kazak Tarihinin Alıppesi*, Almatı.
- MALOV, E. (1999), *Bayraş Kitabı. O Tatarakh, Evreyah i Drugikh İnorodtsakh v Rossiiskoi İmperii*, (Misyoner günlük ve el yazmalarından alıntılar derleyen Murad Aliş), Kazan.
- MAŞİMBAYEV, S. (1994), *Paşalık Keseydin Otarlık Sayasalı*, Almatı.
- MİRZAHMETOV, M. (1993); *Kazak Kalay Onstandınlđı*, Almatı
(1966), *Rusya’da İslamiyet’in Bugünkü Dururumu*, Doğan Güneş Yayınları, İstanbul
- NURTAZİNA, N. “Reseydin Köpulttı Türkistanda Jürgizgen Otarlıq Sayasatı”, *Kazak Tarihi dergisi*, sayı VI,s.41
- OSTROUMOV, N. (1908), *Misyonerskiy Siyezd v Nijniy-Novgorode*, Ryazan Otçet Uçitelskoy Seminarii, (1904), Taşkent.
Özbekistan Devleti Milli Arşivi, Belge 1-47, 1. Dosya, 955 no. iş, 262-263.
Slovar sotsialno-gumanitarnih terminov (1999), redaktör Al. Aizenştadt, Tesey Yayınevi, Minsk.
- SMİRNOV, N. A. (1954), *Oçerki İzüçeniya İslama v SSSR*, Moskova
- SUYÜNŞALİYEV, H. (1997), *Kazak Adebietinin Tarihi*, Almatı.
- TATİMOV, M. (1993), *Kazak Alemi, Kazaktung Sanı Kanşa?* Atamura Yayınları, Almatı.
- ZENKOVSKİY, S. A. (1983); *Rusya’da Pan-Türkizm ve Müslümanlık*, (çev.: İ. Kantemir), Üçdal Neşriyat, İstanbul
- ZNAMENSKİY, P. V. (1900), *Uçastiye N. İ. İlimnskogo v Dele İnarodçeskogo Obrazovaniya v Turkestantskom Krae*, Kazan.

The Russification Policy in Kazakh During the Tsarism

Alau ADILBAYEV

Ankara University

Institute of Social Sciences

Abstract: Beginning from the 18th century, Tsarist policies on Kazakh land overwhelmingly widened and were applied for long period. Tsarist Russian Empire was intending to take over Kazakh land. Tsarist Russian Empire sought to control Turkish and Muslim Nations through removing national values of these nations such as mother tongue, religion, blood ties and through its domination policy. For the sake of realizing these policies, Russia aimed to reach them by means of education, missionary activities and settlement of Russian immigrants on the Kazakh land. The Russian education policy was intended to open schools where newly russified generation accepting “cultural dominance” of Russia would be brought up. Christian missionary activities were carried out among the Muslim Kazakhs. As the consequences, new generation lost its own language and religion, which led to estrangement of this nation from its spiritual values.

Key Words: Russification, missionary activities, Christianization, education policy, alphabet change, settlement of the immigrants, Ilninsky, the Kazak people.

Политика Русификации на Территории Казахстана в Период Царизма

Алау Адильбаев
Анкарский Университет
Институт Гуманитарных Наук

Резюме: В 1731 году Хан Младшего Жуза Абульхайыр обратился к России за помощью и принял её подданство. С этой даты началась политика русификации в казахских землях. Для реализации этой политики царизм использовал образование, миссионерство и расселение русских переселенцев. В результате мероприятий, проводимых в рамках образовательной политики, на территории современного Казахстана были основаны русские школы с целью русификации местного населения и вместо арабской графики, которую использовалась в регионе, стала использоваться кириллица. В результате миссионерской деятельности в степи были построены церкви, религиозные христианские книги были переведены на казахский язык; медресе и мечети были закрыты. При поддержке правительства царской России, взявшей управление казахских земель в свои руки, русские переселенцы хлынули и начали расселяться в плодородных казахских землях. Путем этих переселений преследовалась цель превращения казахов в меньшинство на своих землях и их русификации. Русские переселенцы принесли с собой русскую культуру и сыграли важную роль в её распространении в регионе. Царская Россия преследовала цель не только захвата земель, но и порабощения свободолюбивого казахского духа. В результате этой деятельности выросло новое поколение, оторванное от своих нравственных ценностей и забывшее свой язык и религию.

Ключевые слова: Русификация, миссионерская деятельность, христианизация, политика образования, изменение алфавита, расселение переселенцев, Ильминский, казахи.

